

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА І ЗМІСТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Оксана Петрівна МІРОШНИЧЕНКО,

*головний науковий консультант відділу з
конституційних питань та державного
будівництва Головного науково-експертного
управління Апарату Верховної Ради України*

Забезпечення екологічної безпеки і право кожного на сприятливе для життя і здоров'я екологічне середовище це поняття і явища взаємопов'язані. Іншими словами, життєдіяльність людини в будь-якій державі безпосередньо і прямо пов'язана із забезпеченням екологічної безпеки навколишнього природного середовища.

З метою створення ефективної та дієвої системи норм, які б регулювали певну сферу суспільного життя, в тому числі й сферу екологічної безпеки, вкрай важливим є вироблення чітких та єдиних (уніфікованих) підходів до визначення базових понять та дати їм відповідне нормативно-правове закріплення. Одним з основоположних термінів в контексті цього дослідження є поняття «екологічна безпека».

Значний науковий внесок у вивчення питань забезпечення екологічної безпеки в контексті правових наук зробили такі дослідники, як С.С. Алексєєв, В. І. Андрейцев, Е. В. Виноградова, А. Гетьман, Е. М. Желваков, О. М. Заржицький, І. І. Каракаш, А. Б. Качинський, М. П. Коваль, О. С. Колбасов, В. В. Костицький, М. В. Краснова, Ю. А. Краснова, Я. І. Лазаренко, О. Я. Лазор, М. І. Малишко, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, Ю. С. Шемшученко та інші.

Слід констатувати, що наразі ситуація із законодавчим визначеннями понять у сфері екологічної безпеки є досить неоднозначною і потребує ґрунтовного аналізу. Зауважимо, що термін «екологічна безпека» вживається у більш, ніж десяти законах та підзаконних нормативно-правових актах, в двох з яких – Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 №1264-XII [6] (далі – ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища») (в редакції від 16.10.2020) та ДСТУ 2156-93 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» від 27.12.1993 [3] дається його дефініція. Так, під екологічною безпекою, відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», розуміється «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ч. 1 ст. 50). Аналізуючи це визначення в аспекті об'єкта захисту, можемо дійти висновку, що екологічна безпека розкривається з урахуванням таких об'єктів, як: а) екологічної обстановки; б) здоров'я людей.

Щодо поняття «екологічна обстановка», то, не зважаючи на високий рівень вживаності цього терміну в нормативно-правових актах, його законодавчо закріпленої дефініції й до тепер не існує. Видається, що екстрапо-

лювання даного визначення на сферу екологічної безпеки є недоцільним. Водночас, в словниках сучасної української мови поняття «обстановка» тлумачиться як сукупність умов, за яких хто-, що-небудь відбувається, або у яких хто-, що-небудь перебуває. При цьому терміни «стан» і «обстановка» вважаються синонімами [1, с. 652; 7, с. 677]. Така ситуація дає підстави стверджувати, що у визначенні поняття «екологічна безпека», що міститься в Законі, є значна, на нашу думку, неточність (тавтологія), адже, замінивши термін «екологічна обстановка» синонімом «екологічний стан» або «стан навколишнього природного середовища» отримуємо дефініцію: «екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення стану навколишнього природного середовища та виникнення небезпеки для здоров'я людей».

Більше того, у визначенні поняття «екологічна безпека» залишаються не виокремленими і суттєві ознаки екологічної безпеки, що може призвести до колізій і юридичних помилок у правозастосовчій діяльності. Крім того, викликає певні сумніви коло об'єктів екологічної безпеки, оскільки, окрім екологічної обстановки, таким об'єктом виступає лише здоров'я людей.

Застосований у ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» підхід до визначення «екологічної безпеки», на нашу думку, є недостатньо повним, оскільки залишаються поза увагою інші цінності, зокрема, права та свободи людини (наприклад, право на життя, право володіти, користуватися і розпоряджатися майном, свобода вибору місця проживання та ін.), а також законні інтереси суспільства і держави. Вважаємо, ці елементи не менш важливими, такими, що входять до складу практично будь-яких суспільних відносин і повинні бути обов'язково враховані у законодавчих приписах.

Крім того, в законодавчій дефініції терміну «екологічна безпека» абсолютно не враховується антропогенна складова цього явища. Адже важко заперечувати той факт, що сьогодні в розпорядженні людства знаходяться потужні інструменти впливу на довкілля, у разі застосування яких навіть найстабільніша екосистема не зможе саморегулюватись і повернутись до свого попереднього стану.

Як вище зазначалось, визначення поняття «екологічна безпека» міститься також в п. 2.2. Додатку А ДСТУ 2156-93, під якою розуміється «відсутність дій, станів та процесів, які прямо чи непрямо призводять до суттєвих збитків для навколишнього природного середовища, населення та матеріальних об'єктів» [3].

На нашу думку, дефініція поняття «екологічна безпека» в цьому нормативно-правовому акті є дещо повнішою, ніж наведена у Законі, адже вона вказує на форми загроз для екологічної безпеки (дії, стани, процеси) та способи їх впливу (прямо чи непрямо). Разом з тим, при більш ґрунтовному дослідженні можна знайти в ній, принаймні, одну, на нашу думку, концептуальну неточність, яка полягає у використанні у визначенні слова «збитки», що, знову ж, «відсікає» нематеріальний аспект ситуації (порушення нематеріальних прав та свобод людини, інтересів суспільства і держави). До того ж, залишається певна невизначеність щодо феномена збитків для навколишнього природного середовища, адже за законами збереження енергії і маси нічого (ані матерія, ані енергія) в природному середовищі не зникає

безслідно, а лише змінює свою форму [4, с. 14-15]. Зазначені міркування також вказують на циклічність перетворення всього існуючого в природі [2, с. 36-37].

Слід погодитись з думкою тих фахівців, які вважають, що єдиним можливим збитком для довкілля є втрата генетичної інформації, яка відбувається в формі зникнення біологічних видів. Зміна умов в екосистемі, що робить її непридатною або умовно непридатною для перебування людини, не завжди є збитком для природного середовища, а іноді навпаки. Яскравим прикладом останнього можна вважати територію, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Із даної території були виселені люди і, звільнившись від активного антропогенного впливу, вона стала своєрідним заповідником і місцем проживання великої кількості рідкісних видів тварин [8], щоправда віддалені наслідки такого забруднення для дикої природи і дотепер не відомі.

Таким чином, аналіз нормативного закріплення поняття «екологічна безпека» засвідчує, що в дефініціях цього терміну чомусь не робиться акцент на правах людини (право на безпечне навколишнє середовище, право на життя, право на доступ до екологічної інформації тощо), а також інтересах суспільства і держави як на об'єктах, які, врешті-решт і є кінцевою метою діяльності щодо підтримання стану екологічної безпеки. Більше того, в цих дефініціях взагалі не йдеться про немайнові права людини.

Враховуючи існуючі на сьогодні нормативно-правові та наукові визначення поняття «екологічна безпека», а також методологічні підходи до опису поняття безпеки як стану захищеності певної сфери, закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки» [5] (найбільш загальний вид безпеки, яка включає в себе як складову й екологічну безпеку), пропонуємо наступне визначення цього природничо-правового терміну: «екологічна безпека» - це один з елементів міжнародної і національної безпеки, що характеризує збереження якості навколишнього середовища на рівні, при якому не відбувається деградація або знищення як окремих компонентів, так і довкілля в цілому, викликані негативним впливом як самої господарської діяльності людини, так і її результатами.

Іншими словами, «екологічна безпека» – це такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я, навколишнє середовище, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави.

З огляду на зазначене вище випливає, що забезпечення екологічної безпеки – це діяльність, яка здійснюється в системі забезпечення національної безпеки України, яка передбачає комплекс заходів з метою досягнення стійко невразливого стану навколишнього середовища і життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в умовах можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків.

На нашу думку, визначення екологічної безпеки, а також механізми її забезпечення, обов'язково мають знайти своє чітке закріплення, насамперед, в нормах Основного закону України та поточному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. редактор В. Т. Бусел]. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Джигрей В. С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (Екологія та охорона природи): Навч. посібник / В. С. Джигрей, В. М. Старожук, Р. А. Яцюк. Вид. 2-ге, доп. Львів: Афіша, 2000. 272 с.
3. ДСТ України 2156-93. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення, введений 27 грудня 1993 року. URL: https://dnaop.com/html/41018/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_2156-93
4. Корсак К. В., Плахотнік О. В. Основи екології: Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2000. 240 с.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (Редакція від 16.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М.. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. К.: Наук. думка, 2006. Т. 2. 960 с.
8. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / Кол. Авторів. Вид. 2-ге, доопрацьоване. К.: «Азимут-Україна», 2006. 624 с.